

Osmanlı Matbuatına Göre Hasan Fehmi Cinayeti The Murder of Hasan Fehmi According to The Ottoman Press

Hüseyin GÜNEŞ^a

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşten kurtarılması adına ilan edilen II. Meşrutiyet ilk etapta toplumun hemen tüm kesimlerinde olumlu bir karşılık buldu. Fakat bu süreçte gelişen iç ve dış hadiseler beklentilerin aksine durumun daha da kötüleşmesine neden oldu. Yeni dönemin ana aktörü İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalifleri arasında başlayan mücadele ortaya pek çok yeni sorun çıkardı. Toprak kayıpları, azınlıkların ayrılıkçı tutumları, muhalif gruplarla mücadele ve matbuatın sınırsız özgürlük ortamında geliştirdiği tavır bu dönemin dikkati çeken olaylardır.

Serbestî gazetesi başmuharriri ve muhalif bir gazeteci olan Hasan Fehmi Bey'in 6/7 Nisan 1909 gecesi Galata köprüsü üzerinde suikasta uğraması ve katilin yakalanamayışı cinayetin İttihat ve Terakki tarafından işlendiği iddiasını gündeme getirdi. Cemiyet muhalifleri, basın organları başta olmak üzere farklı platformlarda bu iddiayı genel kabul haline getirmeye çalıştılar. İttihat ve Terakki ise kendisini bu töhmetten kurtarmaya çalıştı. 31 Mart Vakasının hemen öncesinde meydana gelen bu fail-i meçhul cinayet daha sonraki dönemlerde de tartışılmasına rağmen hiçbir zaman aydınlatılmadı. Fakat etkileri bakımından önemli bir hadise olarak tarihteki yerini aldı.

Anahtar Kelimeler

Hasan Fehmi, Matbuat, İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet, Muhalefet.

Abstract

The Second Constitutional Monarchy which was declared to prevent collapse of the Ottoman Empire responded positively in the first place by almost all segments of the society. However, internal, and external events happened during the transition process worsened the existing situation in contrary to the expectations. The struggle between the Committee of Union and Progress, the main actor of the new era, and its opponents, caused many new problems. Territorial losses, separatist attitudes of minorities, struggle with opposition groups and the attitude of the press developed in a free environment without restrictions are outstanding futures of the period.

The murder of Hasan Fehmi Bey, the editor-in-chief of the Serbestî newspaper and an opposing journalist, on the Galata Bridge on the night of 6/7 April 1909, and the fact of the murderer not been caught, brought up the allegation that the murder was committed by the Committee of Union and Progress. The opponents of the Committee tried to make this allegation a common acceptance in different platforms, primarily in the press. On the other hand, The Committee of Union and Progress, tried to save itself from this accusation. This murder, which took place just before the 31 March Incident and caused debates in the following periods, was never clarified. However, it became an important historical event in terms of its effects.

Keywords

Hasan Fehmi, The Press, The Committee of Union and Progress, The Second Constitutional Monarchy, The Opposition.

^a Dr., Email: huseyngunes@gmail.com
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

1. Giriş

Osmanlı tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında gelişen olaylar önemli bir dönüm noktasını ve siyâsî tarih bakımından pek çok kırılmaların yaşandığı bir zaman dilimini ifade eder. Bir kere Meşrutiyet'in ilanı süreci başlı başına dikkate alınması gereken bir durumdur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sürecinin hızlanması, bu dönemde meydana gelen hadiselerle yakından ilintilidir. II. Meşrutiyet aynı zamanda kendisinden önce başlayan batılılaşma/modernleşme hareketinin bir devamı niteliğinde değerlendirilebilir (Birecikli, 2008: 212).

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde 1889 tarihinde kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) başat rol oynamıştır. II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi, muhalifler buna *istibdat* diyordu, politikasına karşı muhalefet yürüten Cemiyet, yurt dışındaki faaliyetlerini Avrupa ve Mısır'da yürütürken, yurt içindeki faaliyetlerini ise gizli yapmak durumundaydı. Cemiyet'in ortaya koyduğu idealler 1905 yılından itibaren İmparatorluğun Balkan topraklarında bulunan askeri birliklerde görevli subaylar arasında yayılmaya başlamıştır (Akşin, 1994: 15).

1878 Berlin Antlaşmasıyla oluşturulan Balkanların statüsü Kosova, Selanik ve Manastır'dan oluşan Makedonya bölgesinde belirsizlik meydana getirmiştir. Bulgarlar komitacılık faaliyetlerine başlayarak bölgenin etnik yapısını kendi lehine değiştirmeye çalışmıştır. Sırp ve Rumlar da benzer usulleri kullanmaya başlayınca karmaşa giderek artmıştır. Osmanlı ordusu ise tüm bu sorunların çözümü için büyük bir çaba sarf etmiştir (Akşin, 1997: 60-61).

XX. asrın başlarında Avrupa siyâsî güç dengesinde meydana gelen değişiklikler Osmanlı Devleti'ni de pek tabii olarak doğrudan etkilemiştir. Söz konusu değişikliklerin Balkanlardaki mevcut statükoyu farklılaştıracağı tahmin edilebilir bir durumdur. 1908 yılı ocak ayında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Osmanlı Devleti'nden Selanik'e kadar gidecek bir demiryolu yapma imtiyazı alınca Avusturya'nın Makedonya üzerinde hâkimiyet kurmasının yolu açılmış oldu. Bu durum İngiltere ile Rusya'yı birbirine yakınlaştırmıştır. İngiltere Kralı ve Rus Çarı, 1908 Haziran ayı başlarında gerçekleştirdikleri Reval görüşmelerinde bu bölgede muhtemel Avusturya egemenliğine karşı uluslararası denetime tabi özel bir vali tayini konusunda anlaşılabilir. Alınan bu kararın Osmanlı'nın dağılmasına neden olacağını düşünen İTC, II. Abdülhamid'e baskı yaparak Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlamıştır (Petrosyan, 2015: 312-313).

Meşrutiyet'in ilanı, Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girmesi ve Meclis'in açılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen bütün sorunlarının çözüleceği düşünülmüştür (Tunaya, 1999: 60). Toplumdaki genel beklenti özgürlüklerin korunacağı yönündeydi. Nitekim düşünce ve matbuat hayatında serbest bir ortam oluşmuş, halkın yönetimde temsili sağlanmıştır (Hocaoğlu, 2010: 15).

Çok geçmeden Meşrutiyet yönetimine geçmenin devleti içinde bulunduğu durumdan kurtaramayacağı anlaşılmıştır. Bir kere İTC padişahı yönetim değişikliğine icbar ettiği halde kendisi hükümet kurmamıştır. Bunun için yeterli tecrübeye sahip olmadığını düşünüyordu. Ayrıca ülkenin tamamında tam teşekküllü olarak örgütlenmemiştir. Dolayısıyla Meşrutiyet öncesinde sadrazamlık yapmış olan Said Paşa ve Kâmil Paşa gibi tecrübeli devlet adamları hükümet kurma işini üstlendiler (Ahmad, 1971: 40).

İttihat ve Terakki komitacı usuller benimseyerek faaliyet göstermişti (Tunaya, 1989: 10). Bu bakımdan kendisi hükümet kurmamasına rağmen kurulan hükümetler üzerinde bir *denetleme*

iktidarı oluşturma yoluna gitmiştir. Hürriyeti ilan ettirmiş olmasına rağmen müstebit olarak gördüğü II. Abdülhamid'in padişah olarak kalmasına da razı olmak zorunda kalmıştır. Çünkü toplumun bazı kesimleri Meşrutiyet'in ilan edilmesinde padişahın rolü olduğu fikrini benimsiyorlardı (Akşin, 1997: 64).

Meşrutiyet yönetimine geçilmesiyle beklenildiği şekliyle sorunlar çözülmediği gibi pek çok yeni problem de ortaya çıkmıştır. İlk olarak Meşrutiyetin ilanından sonra yurt dışında bulunan Prens Sabahaddin, Ahmed Rıza, İsmail Kemal ve Mîzâncı Murad Beyler gibi isimler ülkeye dönüş yaptılar. Bunlar dönerken daha önce aralarında yaşadıkları ihtilafları da beraberlerinde getirdiler. Bunların bir kısmı Cemiyet tarafından dışlanmıştı. İTC saflarında kendilerine yer bulamayanlar *Ahrâr Fırkası* ve *Fedakâran-ı Millet Cemiyeti* gibi yeni teşekküller vücuda getirdiler. Dolayısıyla muhalefet çok parçalı bir yapıya bürünmüştür (Armaoğlu, 1997: 604-605).

Dönemin önemli problemlerinden biri de hükümet ile Cemiyet arasındaki ihtilaflardır. Meşrutiyet'in ilk hükümetini kuran Sait Paşa'nın istifa etmesi üzerine Kâmil Paşa hükümeti kurulmuştur (Karal, 1999: 44-46). İttihat ve Terakki, Kâmil Paşa'nın sadarete gelişine destek verdiği halde hükümet icraatlarına müdahalede bulunduğu için hükümetle anlaşmazlıklar baş göstermiştir (Bayur, 1954: 245-250). Bu arada Meşrutiyet'in ilanının doğal bir sonucu olarak seçimlerin yapılması gerekiyordu. Süreç 3 Ağustos 1908 tarihinde seçim kanununun sancaklara gönderilmesiyle başlamış ve Meclis-i Meb'ûsân'ın 17 Aralık 1908'deki açılışına kadar sürmüştür. Dolayısıyla ülke yaklaşık olarak dört buçuk ay seçim gündemi ile meşgul olmuştur (Demir, 2007: 61). Seçim süreci toplumun iç dinamikleri açısından yepyeni sorunlu bir alanı ortaya çıkarmıştır. İTC bir yandan azınlıkları kendisinden uzaklaştırmamaya çalışırken (Kansu, 1995: 225) diğer yandan Türklerin devlet üzerindeki egemen konumunun devam etmesi için seçimlerde kendi adaylarının seçilmesine gayret göstermiştir (Akşin, 1994: 22). Özellikle Rumlar kontrol altında tutulması gereken bir unsur olarak görülüyordu. 1908 yılında tüm imparatorlukta yaklaşık üç milyon Rum nüfus vardı. Cemaat işlerinde seçim usulünü kullanmalarından dolayı bu konuda önemli bir tecrübeye sahiptiler. Örgütlü yapıları sayesinde seçmeni kolaylıkla sandık başına götürebilirlerdi. Dolayısıyla nüfus oranına göre daha çok Rum mebus seçilebilirdi. İTC, Türklerde olmayan bu hususiyetlerden ötürü işi sıkı tutması gerektiğinin farkındaydı (Ahmad, 1996: 92). Nitekim seçim sürecinde İttihatçılar ile gayr-Müslimler arasında sert ve yıpratıcı mücadeleler yaşanmıştır. Seçimler sonuçlanınca İTC'nin aldığı tedbirlerin işe yaradığı görülmüştür. İTC, seçimden galip çıktı ve azınlıkların kendi başlarına mebus seçmesi önlenmiştir. Meclise giren azınlık mebusları da İttihat ve Terakki'nin listesinden seçildiler (Demir, 2007: 152).

Meşrutiyet'in ilanından sonra dış politikada da bazı problemler ortaya çıkmıştır. Söz konusu sorunlar süregelen ve Balkanlarda vuku bulan hadiselerle alakalıdır. İlk olarak Avusturya-Macaristan 5 Ekim 1918 tarihinde Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini duyurmuştur (Sander, 1989: 321). Aynı gün Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiştir. Hemen akabinde ise Girit Adası Yunanistan'a bağlandığını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti iç politikada pek çok sorunla uğraştığı ve siyâsî anlamda güçsüz ve yalnız olduğu için bu gelişmelere müdahale edememiş ve protesto etmekle yetinmiştir (Üçok, 1975: 198).

İTC ile Kâmil Paşa arasında anlaşmazlıklar olduğu yukarıda ifade edilmişti. Cemiyet, Mecliste çoğunluğu elinde bulundurduğundan Kâmil Paşa hakkında bir gensoru önergesi vererek hükümeti düşürmüştür. Yeni Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa olmuştur. Cemiyetin isteği ile kurulan Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti 31 Mart Vakasına kadar iki ay iktidarda kalacaktır. Bu

süre içerisinde Meşrutiyet'in ilanından itibaren İttihat ve Terakki'ye karşı başlayan muhalefet şiddetini arttırarak doruk noktasına ulaşmıştır. Muhalefetin başını ise Cemiyet tarafından dışlanan Mîzâncı Murad ve Prens Sabahaddin çekiyordu. Özellikle Prens Sabahaddin'in himayesinde faaliyet gösteren Ahrâr Fırkası örgütlü bir şekilde muhalefet yürütüyordu. Matbuat hayatında ise Cemiyet yanlısı Tanin gazetesine karşı Yeni Gazete ve Servet-i Fünûn Kâmil Paşa, İkdâm, Osmanlı, Serbestî, Sabah ve Sadâ-yı Millet gazeteleri de Ahrâr Fırkası lehinde neşriyat yapıyorlardı (Çavdar, 1991: 45-46).

Siyâsî parti, cemiyet ve fraksiyonlar tarafından matbuatın bir mücadele aracı olarak kullanılması ve yaşanan tartışmalarda tarafların birbirini *hainlikle* suçlaması ortamı iyice germiştir (Macfie, 2003: 52). İttihatçılara muhalefeti ile temayüz etmiş olan Rıza Nur, İkdâm gazetesinin 12 Mart 1909 tarihli nüshasında neşredilen yazısında İTC'yi sert bir dille eleştirmiştir. Aslında muhalifler tarafından dile getirilen hususların bir özetini kaleme almıştır. Buna göre Meşrutiyet'in ilanını sağlayan İttihat ve Terakki'nin varlığı gerekli olmakla beraber hâlihazırda kendisine biçtiği rol lüzumsuzdu. Rıza Nur, Cemiyet'in hükümet içinde hükümet olduğu, hükümet icraatlarına müdahalelerde bulunduğu ve çeşitli yolsuzluklar yaptığına ilişkin iddialarda bulunmuştur (Rıza Nur, 27 Şubat 1324: 1).

Muhaliflerin İttihat ve Terakki'ye yönelik olarak hükümete müdahale ettiği ve muhaliflerini illegal yollarla sindirmeye çalıştığı yönündeki eleştirilerinin arttığı bir dönemde Serbestî gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey faili meçhul bir cinayetle öldürülmüştür. Siyasal havanın ve toplumun alabildiğine gergin olduğu bu dönemde işlenen bu cinayet İTC muhaliflerinin Cemiyet'i suçlamaları için adeta bulunmaz bir fırsat olmuştur.

2. Hasan Fehmi Cinayeti

Aslen Arnavut olan Hasan Fehmi Bey, (İkdâm, 27 Mart 1325: 2) Teselya'nın Yenişehir kasabasında doğmuştur (İkdâm, 26 Mart 1325: 3). Babası Hüseyin Ağa adında Ergirili bir zattır. Çocukluk çağında İstanbul'a giderek burada tahsile başlamıştır (İkdâm, 27 Mart 1325: 2). Mülkiye idadisinden mezun olduktan sonra Paris'e gitmiştir. Burada siyâsî ilimler alanında tahsilini ikmal etmiştir. Bir yandan da Sorbon darülfünûnu ve Kolej de Franz'da "terbiye" meselesine dair verilen konferanslar takip etmiştir.

Anglosaksonların hayat tarzı hakkında bilgi edinmek maksadıyla Londra'ya giderek orada iyi düzeyde İngilizce öğrenmiştir. Yeniden Paris'e dönerek Mîzâncı Murad ve Ahmed Rıza Beylerle çalışmıştır. Bir süre sonra Yenişehir tarikiyle Mısır'a, oradan da İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da memuriyet yapması için kendisine telkinde bulunulmasına rağmen bunu kabul etmeyerek memleketi Yenişehir'e gitmiştir. Babasından kalan malları satarak annesi ile birlikte yeniden Mısır'a gitmiş, burada bulunan muhalifleri bir araya getirerek bir kongre tertip etmiştir. Mezkûr kongrede, Osmanlı ülkesinin muhtelif yerlerinden gelecek talebe için bir okul açılmasını teklif ettiyse de ekonomik olarak bunun üstesinden gelinemeyeceği için teklifi kabul görmemiştir. Bunun üzerine şahsî servetini kullanmak suretiyle bir matbaa tesis ederek "*Emel*"² adında bir gazetenin neşriyatına başlamıştır. Gazetenin ülke dışına çıkarılmasında zorluk yaşanınca Londra'ya giderek gazeteyi burada yayınlamıştır. Bu sırada vatandaşlıktan çıkarılmıştır.

² On iki günde bir neşredilmesi kararlaştırılan *Emel* gazetesinin ilk nüshası 1 Mart 1316 (14 Mart 1900) tarihinde yayınlanmıştır. Gazetenin çıkış amacı ilk nüshada "*Arz-ı Maksat-Tayin-i Meslek*" başlığıyla duyurulmuştur. Buna göre *Emel* gazetesi marifetiyle vatanın selamet ve menfaati, şahsi menfaatlerden üstün tutulacak ve istibdada karşı mücadele edecekti. (*Emel*, 1-12 Mart 1316, s. 1).

Sermayesi tükenince gazeteyi kapatıp Mısır'a giderek vefat eden annesini orada defnetmiştir. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a dönüş yapmıştır (Ömer Adil, 26 Mart 1325: 2). Ülkeye döndükten sonra, Meşrutiyetten evvel İttihat ve Terakki tarafından dışlanmış veya ayrılmış olan muhalifler tarafından tesis edilen *Fedakâran-ı Millet Cemiyetine* katılmıştır. Cemiyetin yayın organı konumundaki *Hukuk-ı Umûmîye* gazetesi tahrir heyetine girerek burada yazmaya başlamıştır (Kabacalı, 1993: 88-89). Mevlanzâde Rifat Bey ile tanışıklığı burada başlamıştır (Mevlanzâde Rifat, 28 Mart 1325: 1-2). Hukuk-ı Umûmîye gazetesinde II. Abdülhamid yönetimi, İttihatçılar ve hâlihazırda işbaşında olan hükümete yönelik sert tenkitlerde bulunmuştur. Özellikle hükümetin yolsuzluklara bulaştığını iddia ediyordu (Kabacalı, 1993: 88-89). Bundan başka İTC'nin devr-i sabık memurlarından şantaj ve tehdit yoluyla para aldığını gündeme taşımıştır. Ayrıca II. Meşrutiyet'in simge isimlerinden biri olan Resneli Niyazi Bey'in İTC'den istifa edeceğini iddia etmiştir (Safi, 2018: 277). Hasan Fehmi, İttihatçılara karşı muhalefeti matbuat dışında verdiği konferanslar yoluyla da yürütmüştür. Mezkûr konferanslarda kendisine zaman zaman İkdâm başmuharriri Ali Kemal de eşlik etmiştir (Karal, 1999: 83). Mevlanzâde Rifat Bey, Serbestî gazetesini tesis edince Hasan Fehmi Bey buraya geçerek başyazarlığı üstlenmiştir. Dolayısıyla İttihatçılara karşı tenkitlerine burada devam etmiştir³ (Çulcu, 2011: 252).

Hasan Fehmi, İTC ve hükümete karşı eleştiri dozunu yükselttiği bu zamanda sıklıkla tehdit mektupları almıştır. Fakat o, bunları çok önemsemeden tenkitlerine devam etmiştir. Bunların birinde yazılarından birine atfen, İttihat ve Terakki'nin kötülüğünün *açlık ve koleradan* daha beter olduğu vurgusuna karşılık kendi fikirlerinin topluma daha fazla zarar verdiği şeklinde ifadeler yer almaktadır (Karaca, 1998: 25-26). Suikasttan kısa bir süre önce (22 Mart 1909) tarihinde kendisine Manastır'dan gönderilen bir mektupla mevcut hükümeti destekleyen komitenin onu ve diğer bazı muhalifleri öldüreceğine dair uyarılmıştır. Mektubu İkdâm sahibi Ahmed Cevdet Bey'e okutunca o, derhal durumu hükümete bildirmesini ve temkinli olmasını hatta bir süre ortalıkta görünmemesini tavsiye etmiştir. Fakat o, bunlara kulak asmamıştır (Kutay, 1961: 9384).

Hasan Fehmi Bey, iktidar ile muhalefet ilişkilerinin son derece gergin olduğu bir ortamda 6-7 Nisan 1909 gecesi Galata köprüsü üzerinde suikast sonucu öldürülmüştür. O sırada yanında bulunan mülkiye eski kaymakamlarından Ertuğrul Şakir Bey ise yaralı olarak kurtulmuştur (İkdâm, 25 Mart 1325, 5).

Hadisenin ne şekilde vuku bulduğu Yeni Gazete'de (26 Mart 1325: 1-2) şu şekilde anlatılır:

Mülkiye kaymakamlığından azledilmiş olan Şakir Bey, Hasan Fehmi Bey ile evvelen tanışmış. Şakir Bey, Hasan Fehmi'ye hitaben "Hadi Paşa Hicaz Vali kumandanlığına tayin olundu, ben de evvelen Hicaz dâhilinde kaymakamlıkta bulunmuş idim. Şimdi yine beni bir yere tayin ettirmesi için mumaileyhe gidip rica etmek isterim. Benimle beraber gelir misin?" der. Bunun üzerine Hasan Fehmi "Ergiri Mebusu Müfid Bey'i tanırım, Müfid Bey de Hadi Paşa ile gayet iyi görüşür, beraberce Müfid Bey'e gidelim, o seni Hadi Paşa'ya takdim eder" cevabını verir.

³ Serbestî gazetesinin genel olarak yürüttüğü sert muhalefetten rahatsızlık duyanlardan biri de Sultan II. Abdülhamid idi. Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'e biraderi Mehmed Reşad'ın adamı olarak tanımladığı Mevlanzâde Rifat Bey'in sahibi olduğu mezkûr gazetenin biraderi hesabına neşriyat yaptığını söylemişti. Hatta II. Abdülhamid, başkâtibine Mevlanzâde'ye para vermesini teklif etmiş fakat başkâtip bunun işe yaramayacağını söyleyerek bu fikrinden vazgeçmesini sağlamıştır. (Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, Haz: Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 40-41.)

6 Nisan günü akşamüstü Serbestî gazetesi idarehanesinde buluşurlar. İkili çıkmak üzere iken Mevlanzâde Rifat Bey, Hasan Fehmi Bey'e hitaben "şayet geç kalırsanız Beyoğlu'nda otelde yatınız" diyerek bir miktar para verir. Ayrıca "Hadi Paşa'yı ben de tanıyorum" diyerek ona hitaben bir de kartvizit yazar. Serbestî idarehanesinden çıkıp yürüyerek Galata köprüsünü geçerler. Tramvayla Hadi Paşa ve Müfid Bey'in Tepebaşı'nda kaldıkları otele kadar giderler. Orada Hadi Paşa'nın rahatsızlığından dolayı erkenden yattığını, Müfid Bey'in de uyumakta olduğunu öğrenirler. Otelden çıkıp Galata Sarayı civarında ayakkabılarını boyatırlar. Hasan Fehmi burada Ahrâr Fırkası Kâtib-i Umûmîsi Nureddin Ferruh ve şair Celal Sahir ile ayaküstü görüşür. Buradan Tokatlıyan gazinosuna giderek çay içerler. Britanya oteline gidip Hasan Fehmi'nin tanıdıklarından Reşid Bey ile görüştüktan sonra geri dönerler. Galata köprüsünü geçerken tam orta yerinde kendilerine silahla ateş açılır. Kurşunlardan biri Hasan Fehmi'nin başının arkasından girerek gözünün üstünden çıkar. Diğer kurşunlar arkasına isabet eder. Tek kurşunla yaralanan Şakir Bey İstanbul/Eminönü istikametine doğru "polis! polis!" diye bağırarak koşmaya başlar. Köprübaşında görevli bir polis memuru Şakir Bey'i katil zannederek karakola götürür. Şakir Bey katilin başkası olduğunu anlatınca memurlar hemen köprü üzerinde arama yapmaya başlarlar. Fakat kimseyi bulamazlar. Katil firar etmiştir. Daha sonra ağır yaralı olarak köprü üzerinde yatan Hasan Fehmi'nin yanına giderler. Tedarik edilen bir araba ile Zaptiye Nezareti'ne doğru hareket ederler. Fakat Hasan Fehmi konuşmadan araba içinde ölür. Bunun üzerine cenaze hapishâne gasilhânesine nakledilir.⁴

İTC karşıtı basının muhalefet dozunu arttırdığı bir zamanda işlenen bu cinayet kolaylıkla ve aleni bir şekilde İttihatçılara mal edilmiştir. Cinayetten birkaç gün önce Serbestî gazetesi sahibi Mevlanzâde Rifat ile İkdâm başmuharriri Ali Kemal Beyler Aksaray'da verdikleri bir konferansta Cemiyet aleyhine konuşmuşlardı (Ali Cevat, 1985: 46). Üstüne bu cinayetin işlenmesi İttihat ve Terakki'yi olağan şüpheli hale getirmiştir. İttihatçıların bazı tavırları da cinayet faili olarak İTC'nin görülmesine neden olmuştur. Volkan'ın (26 Mart 1325: 4) haberine göre cinayetin hemen akabinde Mevlanzâde Rifat, Adliye Nezareti'nde Ahmed Rıza Bey ile karşılaşmış ve cinayet hakkında ona bilgi vermişti. Ahmed Rıza Bey ise cevaben "şahsiyat ile uğraşanların akıbeti böyle olur!" şeklinde mukabele etmişti. Volkan bu diyaloga "*Aferin Ahmed Rıza Bey'e! Doğrusu güzel nasihat, güzel taziye (!) Pozitivistlerin mezhebi böyle olsa gerek! Bakalım katil meydana çıkarılacak mı? (!) Yoksa bu da millete bir ders-i ibret olarak kalacak mı?!!*" şeklinde bir yorum yaparak tepki göstermiştir. Burada dikkati çeken başka bir husus ise cinayet henüz yeni işlenmiş olmasına rağmen Volkan'ın katilin yakalanmayacağını ima etmesidir.

Volkan gazetesi kendisine sancaktarlık konumu biçerek Mîzân, Serbestî, Osmanlı ve İkdâm gazeteleri ile tüm *hakperest* matbuatı İTC'ye karşı "hep hücum edelim" diyerek mücadeleye çağırmıştır. Volkan düşmanlarını çok zayıf olduğunu fakat "*sihirle kuvvetli görünüyorlar*" şeklinde bir iddiada bulunmuştur (Güresin, 1998: 46).

Gazeteler suikasttan yaralı olarak kurtulan Şakir Bey ile mülakatlar yaparak olayın nasıl vuku bulduğunu tespit etmeye çalıştılar. Şakir Bey'in ifadelerine göre olay anına ilişkin önemli ayrıntılardan biri katilin ateş ederken Mevlanzâde Rifat Bey'in adını haykırmasıdır.⁵ Bu konuda gazetelerin verdiği malumat farklı farklıdır. Volkan (26 Mart 1325: 4) ve Yeni Gazete (26 Mart 1325: 1) "al Mevlan!", Mîzân (26 Mart 1325: 496) ve Serbestî (26 Mart 1325: 2) "al sana da

⁴ Metin sadeleştirilmiştir.

⁵ Osmanlı gazetesinin Zaptiye Nazırı muavini ile yaptığı mülakatta nazır muavini katilin silahı doğrulturken Mevlanzâde'nin ismini anmadığını Şakir Bey'in kendilerine verdiği ilk ifadede böyle bir hususu dile getirmediğini ifade etmiştir. (*Osmanlı*, 26 Mart 1325, No: 23, s. 2-3.)

Mevlânzâde!”, Osmanlı (26 Mart 1325: 2) ve İkdâm (26 Mart 1325: 2) “Mevlan!”, Sabah (26 Mart 1325: 1) “Mevlan! Mevlan!” diye seslendiğini ifade etmektedirler. Bu durum asıl hedefin Mevlânzâde Rifat Bey olduğu iddiasını gündeme getirmiştir. Osmanlı, İkdâm, Volkan, Yeni Gazete ve Sabah gazetelerinin ifadeleri bu iddiayı doğrular niteliktedir. Mîzân ve Serbestî gazetelerinin ifadesi göz önüne alınırsa asıl hedef Hasan Fehmi idi ve yanındaki Şakir Bey Mevlânzâde’ye benzetilmiştir. Nitekim Mîzân (26 Mart 1325, 496) gazetesi Hasan Fehmi’nin sürekli Rifat Bey ile beraber gezmesi ve Şakir Bey’in Rifat Bey’e benzerliğine vurgu yapar. Sabah (26 Mart 1325: 2) gazetesi de Şakir Bey’in Mevlânzâde Rifat Bey’e benzerliğini ifade ettikten sonra Şakir Bey’in karakolda verdiği ifadesinden “beni Mevlânzâde Rifat Bey’e teşbih ettiklerinden vurdular. Onlara kaç kere o kadar şiddetli yazı yazmayın diye ihtar ettim” cümlesine dikkati çeker. Mîzân (26 Mart 1325: 496) gazetesi katilin ateş ederken “al sana da Mevlânzâde!” diye bağırmasını vakanın önceden tasarlandığına, kasıtlı ve siyâsî bir cinayet olduğuna dair bir emare olarak zikreder.

Şakir Bey’in gazetelere verdiği mülakatlarda söylediği hususlardan biri de katilin eşkâli ile ilgili malumatlardır. Verdiği bilgiler çelişkili de olsa yaptığı tarifler katilin bir zabıt olduğunu gösteriyordu. Katilin asker olması cinayet tertibinin İTC tarafından yapıldığını ve katilin firarında hükümetin dahil olduğu iddiasını güçlendirecekti. İkdâm’a (26 Mart 1325: 2) verdiği mülakatta katil “az uzunca boylu, etine dolgun, parlak düğmeli, siyah kaput, siyah ceket, siyah pantolon libas etmiş idi. Yaka zırhlarının kırmızı olduğunu gördüm. Şayet bir yerde tesadüf edersen tanıyabilirim” demiştir. Şakir Bey’in tasvir ettiği kıyafetler askeri kıyafet idi. Katili tanıma meselesinde tenakuza düşen Şakir Bey, Yeni Gazete’ye (26 Mart 1325: 2) verdiği röportajda ise “katili şimdi görsem tanımam, yalnız asker olduğu muhakkaktır” şeklinde ifade verir.

Katilin bir zabıt olduğu iddiası bazı yayın organları tarafından daha geniş detaylarla ele alınmıştır. Osmanlı (26 Mart 1325: 3) gazetesinin verdiği malumata göre Galata’da nöbetçi polislerden biri şu şekilde bir olay nakletmişti: “*Vakadan biraz önce kumral, bıyıklı, tıknazca, orta boylu bir zabıt kendisine nerede limonata satıldığını sorar. Polis onu limonataciya götürür fakat çok sarhoş olduğundan limonata içemez. Sonra polise def-i hacet yapacağı bir yer sorar. Polis böyle bir yer olmadığından تنها bir sokak bulmasını tavsiye eder. Zabıt bir sokağa girip çıktıktan sonra İstanbul istikametine doğru köprüden geçmeye başlar. Sarhoşluğun etkisi ile ayakta durmakta zorlandığından bir polis memuru koluna girerek onu köprü’nün ortasına kadar götürür ve orada yalnız bırakır. Yaşanan bu gelişmelerden kısa bir süre sonra cinayet işlenir. Zabite köprü üzerinde refakat eden polis bu şahsı yeniden görürse tanıyabileceğini beyan etmiş.*” Sabah (26 Mart 1325: 2) ve Yeni Gazete (26 Mart 1325: 2) ise köprü civarında görevli polislerin ifadesine dayanarak başka bir iddiayı gündeme taşımışlardır. Buna göre olay anında “Bir arabanın önünde bir sandık ve içinde de bir iki zabıt olduğu halde köprüden geçiyormuş. Silahla ateş edildikten sonra sözü edilen araba köprü’nün İstanbul tarafındaki karakol önünde görülmüş ve İstanbul tarafına geçmiş.”

Cinayet haberini ilk veren İkdâm (25 Mart 1325: 5) gazetesi, henüz ortada hiçbir malumat yokken katilin bir “zabıt” olduğunu ifade etmiştir.⁶ Dolayısıyla muhalif basın her ne pahasına

⁶ İkdâm’ın bu haberi üzerine Zaptiye Nezareti İkdâm Matbaası’na üç zabıt göndererek katilin kimliği henüz belli olmamışken böyle bir malumatın kesin bilgi olarak yazılma nedeninin sordurmuştur. Buna karşılık İkdâm, haberin zabıtaya müracaat eden bir muhabirleri tarafından hiçbir ekleme veya çıkarma yapılmadan yazıldığını ifade ederek olayda taraf olmadığını duyurmuştur. (İkdâm, 26 Mart 1325, No: 5341, s. 2.)

olursa olsun cinayeti İTC ile ilintili gösterme gayretindedir. 9 Nisan 1909 tarihli İkdâm (27 Mart 1325: 1) nüshasında çıkan imzasız yazıda vatanın kurtuluşunun hürriyetin ilanına bağlı olduğu fikri üzerinde herkesin mutabık olduğunu ancak hürriyeti elde ettikten sonra hiçbir şeyin değişmediği vurgulanıyordu. İkdâm istibdadın sadece şekil değiştirdiğini belirterek “eski istibdat vatan evlatlarını denizlerde boğarken yeni istibdat o vatan evlatlarını kurşunla imha ediyor” şeklinde ifadeler kullanmıştır. İkdâm’a göre hürriyeti muhafaza etmek ve ortak bir hissiyat oluşturmak için *koalisyon* lazımdı. İkdâm alenen İTC’nin muhalefeti iktidara ortak yapmasını istiyordu. Öyle ki bu talebini isimler zikrederek yapmıştır. İkdâm talebini şu şekilde dile getirmektedir: “Hüseyin Hilmi Paşa sadrazamlıkta kalacak ise Harbiye Nezareti’ne Nazım Paşa, Maliye Nezareti’ne Abdurrahman Efendi getirilmelidir. Ahmed Rıza Meclis başkanı olarak kalacaksa İsmail Kemal onun yardımcısı olmalıdır.” Mîzân (26 Mart 1325: 494) gazetesi Hasan Fehmi’ye sıkılan kurşunun Osmanlı milleti ve İslam ümmetine sıkıldığını belirtir. Daha sonra Hasan Fehmi’nin Osmanlı gibi yüce bir hanedana dahi layık görülmeyen istibdadın *hafî, hodbin ve vücutsuz bir cemiyetin* elinde kalmasının hiçbir surette caiz olmadığını izah etmeye çalıştığı için öldürüldüğünü ifade eder. Mîzân, cinayet karşısında halkın acısını olgunlukla (*terbiye-i medeniye*) yaşadığını buna karşılık hükümetin katili ortaya çıkaramamakla vazifesini yap(a)madığını vurgular. Bundan başka İttihat ve Terakki’yi “*cemiyet-i hafîye*” olarak tanımladıktan sonra “*hüviyeti meçhul bir çete fırsatı ganimet edinerek Yıldız’dan istibdat dolabını sirkat eyledi*” şeklinde bir ifade kullanır. Hükümet’in de bunlara yataklık ettiğini, hükümet ya sorumluluğunu yerine getirerek katili yakalamalı ya da istifa etmeli, aksi bir durum vatanın *selametine suikast* yapmak olacağını belirtir (Mîzân, 27 Mart 1325: 497). İkdâm (26 Mart 1325: 1) gazetesi de *yeni istibdat* kavramına vurgu yapıyordu. 8 Nisan 1909 tarihli nüshasında şimdiye kadar felakete ve istibdada maruz kalan İstanbul halkının bu cinayet ile *yeni ve kanlı bir istibdada* uyandığı vurgulanmaktadır. İkdâm’a göre hakiki hürriyet henüz memlekete gelmemiş, siyâsî esaret yeni bir boyut kazanarak devam ediyordu. Atılan bu kurşun sadece bir vücudu ortadan kaldırmamış, hür bir milleti *esaret ve istibdat* altına almak amacıyla hürriyetin sinesine atılmıştı.

İkdâm’dan Ali Kemal, kendilerini alttan alta tehdit edenlerin en sonunda gerçek yüzlerini gösterip cinayet işlediklerini ifade eder. Ona göre bu cinayeti işleyenler kendi nefislerine zulmetmişlerdir. Zira “*haşra kadar lanetle anılacaklarını* iddia eder. Ona göre bu savaşta galip gelen Hasan Fehmi, mağlup olan ise onu öldürenlerdir. Bu cinayet istibdadın en çirkin bir yüzüydü. Ali Kemal böyle bir cinayetin işlenmesi ve katilin de yakalanmamasından ötürü memleketin *şanı ve şerefi* adına üzüntü duyduğunu, yoksa kendi hayatından endişe etmediğini ifade eder. O, vatanın böyle perişan haline şahit olmaktansa hürriyet uğrunda *şehit* olmayı tercih edeceğini, böyle bir cinayete karşı gevşeklik gösteren bir hükümetle Meşrutiyet’in de güvende olmayacağını dile getirir. Ali Kemal devamla kişilerin hususi hayatını muhafaza edemeyen, umumun/kamunun hayatını hiç koruyamaz, milletin bu cinayetin hesabını sormaması halinde ülkenin akıbetinin istibdat devrinden daha beter olacağını iddia ederek sözlerine son verir (Ali Kemal, 26 Mart 1325: 1).

Şakir Bey’in Tanin (26 Mart 1325: 3) gazetesine verdiği mülakatta diğer gazetelerde olmayan bir ifade yer almaktadır. Tanin’in iddiasına göre Hasan Fehmi ve Şakir Beyler Ahrâr Fırkası Kâtib-i Umûmîsi Nureddin Ferruh ve şair Celal Sahir ile görüştüğünde Hasan Fehmi Bey Ali Kemal’in aleyhinde bazı sözler sarf etmişti. Celal Sahir Bey söz konusu iddiayı Hasan Fehmi ile zaten çok kısa süren mükâlemesinde kimsenin Ali Kemal’in aleyhinde bulunmadığını ifade ederek İkdâm gazetesi aracılığıyla tekzip etmiştir (İkdâm, 28 Mart 1325: 2).

Cinayet haberi duyulunca İttihatçıların önde gelen muhaliflerinden biri olan Ali Kemal, Adliye Nezaretine hitaben kendisinin de öldürüleceğine ilişkin bir duyum aldığını İkdâm (26 Mart 1325: 3) aracılığıyla duyurmuştur. Ali Kemal'in iddiasına göre bir süre önce İttihatçıların önde gelen isimlerinden Selanik mebusu Rahmi ve Doktor Nazım Selanik'te tertip ettikleri gizli bir toplantıda kendisinin öldürülmesini diğer Cemiyet üyelerine teklif etmişler ancak ekseriyete kabul ettiremedikleri için bundan vazgeçmişlerdi. Şimdi ise Selanik'ten gelen bir miralay İsmail Kemal, Mevlanzâde Rifat ve kendisinin öldürülmesine Cemiyetçe karar verildiğini ifade etmişti. O, başka bir miralayın da mebuslardan birine bu mealde bir bilgi verdiğini iddia etmiştir. Ali Kemal, bu iddiaların Hasan Fehmi cinayetinden dolayı ciddiye alınması gerektiğini ifade eder.⁷ Buna benzer bir iddiayı İkdâm (26 Mart 1325: 3) ve Osmanlı (27 Mart 1325: 1) gazeteleri sütunlarına taşımıştır. Her nerede olursa olsun bu iddiayı ispatlayabileceklerini ifade eden İkdâm şöyle demektedir: *“Bir kişi elinde Serbestî gazetesi olduğu halde Dolmabahçe Gazhâne karakoluna gelerek Hasan Fehmi'nin öldürüldüğünü söylemiş. Karakol komutanı Nuri Efendi buna mukabelede bulunarak ‘onu geberttiler, Ali Kemal, Volkan sahibi (Derviş Vahdeti) ile Yeni Gazete sahibini (Abdullah Zühdü) de gebertecekler’ demiş. Orada bulunan tüm memurlar bunu işitmiş ve bunlardan biri komiserin sözlerini ayıplayınca komiser ‘şimdi hürriyet var, hafiye falan yoktur. Bir şey yapamazlar’ şeklinde cevap vermiş. Bu konuya ilişkin olarak Beyoğlu mutasarrıflığında bir soruşturma icra edilmiştir. Komiser Nuri Efendi böyle bir şey söylemediğini ve bu şayanın kendisine düşman iki polis tarafından yayıldığını ifade etmiştir (Tanin, 27 Mart 1325: 3).*

Cinayetin vuku bulmasından sonra özellikle yaralı kurtulan Şakir Bey'in iddia ettiği gibi katilin bir zabıt olarak lanse edilmesi ve suikast anında Mevlanzâde'nin isminin söylendiği iddiası bütün dikkatleri İttihat ve Terakki üzerine çekmiştir. Muhalefet bu emareleri gerçekmiş gibi kullanmaya başlamıştır. Yeni Gazete (26 Mart 1325: 1) cinayetin vuku bulma biçimi, öldürülen kişi ve zamanlaması göz önüne alındığında en soğukkanlı kişilerin zihinlerinde bile bir *hercümerç* hâsil ettiğini ifade etmektedir.

Katilin yakalanamaması ile ilgili bir kasıt olduğu fikrini ispatlamak adına Mîzân (28 Mart 1325: 501) gazetesi 10 Nisan 1909 tarihli nüshasında detaylı bir haber yapmıştır. Galata köprüsünün krokisi ile köprü üzerindeki güvenlik noktaları gazetenin ilk sayfasının baş kısmına çizilerek cinayetin vuku bulma biçimine yönelik şüpheleri arttıracak detaylar paylaşılmıştır. Mîzân'ın yaptığı haberin muhtevasına göre köprü ve çevresinde karakollar dâhil olmak üzere beş güvenlik noktası ile yaklaşık yirmi güvenlik görevlisi vardı. Mîzân'a göre katil üç yoldan biri ile firar etmiş olabilirdi. Galata cihetine, İstanbul/Eminönü istikametine veya cinayetin işlendiği nokta olan köprü'nün orta yerinde deniz hamamı iskelesi merdivenlerini kullanarak aşağı inip önceden hazırlanmış bir sandal vasıtasıyla kaçmış olabilirdi. Mîzân, mevsuk bir malumat olmamakla birlikte deniz yoluyla firarı en makul seçenek olarak tasvir etmektedir. Ona göre bunca görevlinin olduğu ve kaçış ihtimallerinin sınırlı olduğu bir mahalde dört beş el silah ateşlenmesi ve “polis yok mu?” diyerek *feryat* eden bir adamın fark edilmemesi mümkün değildir. Mîzân'a göre köprüde bulunan görevlilerden bazıları silah sesini işitmediklerini söylemişler, işitenler olay yerine giderken işi ağırdan almışlar, bazıları da hiç gitmemişlerdir. Bu

⁷ Doktor Nazım ve Selanik Meb'ûsu Rahmi Beyler, Ali Kemal'in bu iddiasını Mîzân gazetesine gönderdikleri bir bildiri ile yalanlamışlardır. Açıklamada Ali Kemal'in kendilerine attığı iftirayı reddettiklerini ve savcılığa şikâyetinde bulduklarını ifade etmişlerdir. Mîzân gazetesi bir açıklama yaparak imza sahiplerinin bu açıklamayı kendi gazetelerine göndermiş olmalarını şüphe ile karşıladığını ifade etmiştir. (Mîzân, 27 Mart 1325, No: 120, s. 497).

durumda ya zabita bu kadar basit bir görevi ifa etmekten acizdi ya da katilin firarına göz yumulmuştur. Bu iki ihtimal hükümet tarafından tekzip edilmediği için muteber kabul edilmelidir.

Bu arada Zaptiye Nezareti cinayete ilişkin olarak hemen tahkikata başlamıştır. Nezaret buna dair yazıyı sadarete bildirince Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa soruşturmanın hemen ve önemle yürütülmesi hususunu Nezarete yazılı olarak bildirmiştir⁸ (Sabah, 26 Mart 1325: 2). Adliye Nezareti de kendi sorumluluğu mucibince tahkikat başlatmıştır. Bu kapsamda cinayetin tek görgü tanığı Şakir Bey birkaç defa savcılarca sorgulanmıştır. Aynı şekilde Mevlanzâde Rifat Bey'in de ifadesine başvurulmuştur. Ayrıca köprü ve çevresinde görevli tüm polis memurlarının ifadeleri alınmıştır (İkdâm, 26 Mart 1325: 1). Cinayet esnasında Köprü üzerinde vazifeli polisler hakkında görevlerinde ihmalkârlık göstermelerinden ötürü soruşturma başlatılmıştır. Karakol komiserlerinin ise görev yerleri değiştirilmiştir (Şûrâ-yı Ümmet, 28 Mart 1325: 2). Katilin yakalanmasına dair yapılan tüm soruşturmalardan herhangi bir netice alınmadığı zaman zaman gazeteler tarafından halka ilan edilmiştir (Tanin, 27 Mart 1325: 3; İkdâm, 27 Mart 1325: 2; İkdâm, 28 Mart 1325: 2; İkdâm, 29 Mart 1325: 2).

Cinayetin vuku bulması üzerine Ahrâr Fırkası konuyu meclis gündemine taşıyıp Dâhiliye Nezaretinden istizah talep edilmesini istemiştir. Konuya ilişkin olarak hazırlanan takrir Ahrâr Fırkası mebuslarından H. Boyacıyan (Kozan), Zöhrap (İstanbul), Müfid (Ergiri), Rıza Nur (Sinop), Kasım Zeynel (Cidde), İsmail Hakkı (Amasya) ve Kozmidi (İstanbul) imzalarıyla meclise sunulmuştur. Takrirden Serbestî gazetesinin takip ettiği siyâsî meslek ile cinayet arasında bir münasebet olduğu, Hasan Fehmi'nin siyâsî mücadelesinden ötürü öldürüldüğü iddia edilmiştir. Takririn muhtevasına göre katilin yakalanmayışı hükümetin asayişini muhafaza etmede yeterli olmadığını göstermektedir. Takriri izah etmek adına Zöhrap Efendi kürsüye gelerek Serbestî gazetesini ve burada beş altı aydan beridir yazarlık yapan Hasan Fehmi'nin takip ettiği siyâsî mesleğin muhalif bir karakter taşımasına vurgu yaparak olayın mutlak surette soruşturulması gerektiğini ifade etmiştir. Hatta meselenin İTC ile ilintili olduğunu ima ederek bu istizahın, kendilerinden önce Cemiyet tarafından talep edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ona göre katilin ateş ederken Mevlanzâde'nin adını haykırması meselenin şahsi değil siyâsî merkezde olduğunu gösterir bir emaredir. Zöhrap Efendi buna rağmen kimseyi itham etmediklerini ifade etmiştir. Biga Mebusu Arif İsmet Bey bir gazetenin yayın politikasını belirleyen sahibini olduğunu, bir muharririn kendi iradesi ile gazetede herhangi bir hususu yazamayacağını ifade ettikten sonra bu cinayetin siyâsî bir sebebe müstenit olmadığını ve vaka-yı adiyeden olduğunu iddia etmiştir. Gümölcine Mebusu İsmail Bey Ahrâr Fırkası mebuslarının meseleyi başka tarafa çekerek *nifak* çıkarmaya çalıştıklarını iddia edince takrir sahipleri buna şiddetle karşı çıktılar. Bağdat Mebusu Babanzâde İsmail Hakkı Bey, ülkede her gün pek çok cinayet işlendiğini ve bunun da diğerleri gibi adi bir vaka olmasına rağmen muhalif mebusların hemen suizanda bulunarak meseleyi siyâsî bir şekle büründürmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Tartışmalardan sonra Edirne Mebusu Talat Bey, İTC açısından istizahın bir sorun teşkil etmediğini söyleyince yapılan oylamada meselenin Dâhiliye Nezaretine sorulması kararlaştırılmıştır. Reis Ahmed Rıza Bey istizahın

⁸ Cinayet tahkikatı hakkında matbuata bilgi veren Zaptiye Nazırı muavini cinayetin şahsi nedenlerle işlenmiş olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu söylemiştir. Ona göre eğer siyâsî nedenlerle işlenen bir cinayet olsaydı katil yazarlardan birini değil doğrudan gazete sahibini hedef alırdı. (*Osmanlı*, 26 Mart 1325, No: 23, s. 2-3). Zaptiye Nazırı Sami Paşa ise *Tahidoromos* gazetesine verdiği mülakatta Hasan Fehmi'nin Cemiyete muhalif kişiler arasında önemli bir mevkie sahip olmadığını dolayısıyla cinayetin şahsi nedenlerle husumetle dayalı olarak Arnavutlar tarafından işlenmiş olabileceğini ifade etmiştir. (*Osmanlı*, 26 Mart 1325, No: 23, s. 3).

tarihini “bu Cumartesi değil diğer Cumartesi” diye belirleyince Erzurum Mebusu Vartaks Efendi bir kehanette bulunur gibi “öbür Cumartesi mi? O vakte kadar neler olmaz?” demiştir. Gerçekten de istizah görüşmelerinden kısa bir süre sonra 31 Mart olayı patlak vermiştir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mart 1325, I/2: 651-655).

Cinayetin işlenmesi ve katilin yakalanamaması hususlarında İTC'nin suçlu gösterilmesine dair aşikâr söylemler ve imalar karşısında Cemiyet ilk etapta gazetelere bir bildiri göndererek bunları reddettiğini bildirmiştir (Tanin, 27 Mart 1325: 1). Bunun dışında kendisine yakın yayın organları vasıtasıyla olayla alakası olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Cemiyetin bu savunusunda özellikle Tanin gazetesi merkezi bir rol oynamıştır. 9 Nisan 1909 tarihli Tanin'de Hüseyin Cahid başyazısını bu konuya ayırmıştır. Hüseyin Cahid Bey başta siyâsî cinayetler olmak üzere bütün cinayetlerin her ne sebebe mebni olursa olsun lanetlenmesi gerektiğini ifade ederek cinayetlerin bir işe de yaramayacağını belirtir. Ona göre olayın vuku bulmasından sonra bazı *garazkârlar* kasıtlı olarak birtakım uydurma tevillerde bulunarak halkı etkilemeye çalıştıklarını, Hasan Fehmi'nin Ahrâr Fırkasına taraftar bir gazeteye mensup olmasından dolayı muhaliflerin bu durumu İTC aleyhine kullanmak adına bir fırsat bulmuşlardı. Hüseyin Cahid Bey, bu hususlara dikkat çektikten sonra cinayetin İTC tarafından işlenmediğini ispatlamaya yönelik olarak çok yönlü bir izah denemesine girişir. Bir kere İTC inkılabın en sıkıntılı zamanlarında itidalini kaybetmemişse ülkenin sükûna erdiği bir dönemde böylesi bir cinayetin kendi aleyhine olacağını takdir ederdi. İkdâm'da neşredilen “Gazhâne Karakolu” haberinin Cemiyet'in aleyhinde bir delil olmak üzere neşredildiğini iddia eder. Buna karşılık Cemiyet bir kişiyi katletmek istiyorsa bu niyetini böyle aşikâr bir hale getirerek bir karakol komiserinin ağzından ilan etmeyeceğini dile getirir. Köprü ve çevresinde görevli olan çok sayıda polis memurlarının hepsinin Cemiyet için çalışması veya bir cürmü saklı tutması imkân dâhilinde olmadığını belirterek memleketin sükûnete kavuştuğu bir zamanda “gizli bir elin buna engel olmaya çalıştığı”nı ifade eder. Hüseyin Cahid Bey bu “gizli elin” kim olduğunu da açıklar. Ona göre daha önce tecrübe edildiği üzere muhalefet partileri yaklaşan seçimde başarılı olamayacaklarını düşündüklerinden kendilerine yakın matbuat marifetiyle şiddetli neşriyata başlıyorlardı. Ki cinayet meselesinde de bu düşüncenin izleri görülmekteydi. Hüseyin Cahid, nihayetinde ortada elim bir cinayet olduğunu ve muhalefetin bu durumu kendi lehine kullanarak çıkar devşirmeye çalıştığını ifade eder. O, “Beraet-i zimmet asıldır” kaidesince suç sabit oluncaya kimsenin peşinen suçlu ilan edilemeyeceğini, katil ortaya çıkarılana kadar kimsenin itham edilmemesi gerektiğini vurgular (Hüseyin Cahid, 27 Mart 1325: 1). Bu meyanda Tercümân-ı Hakikat (26 Mart 1325: 1) gazetesinde de imzasız mütalaalar kaleme alınmıştır. Buna göre cinayet *şahsi* veya *siyâsî* olmak üzere iki nedene müstenit olabilirdi. Hasan Fehmi Bey muhalif bir yol takip ettiğinden onun halk üzerindeki tesirinden korkanlar böyle bir cinayetin kamuoyunda neden olacağı etkiyi ve kendilerinin aleyhinde bir fiil olacağını düşünemeyecek kadar akılsız olamazlardı. Meşrutiyetin ilanından sonra hemen hemen tüm gazeteciler şahsi nedenlere binaen tehdit ediliyorlardı. Dolayısıyla cinayet siyâsî değil, şahsi nedenlerle işlenmiş olmalıydı. Yine Tercümân-ı Hakikat da (26 Mart 1325: 1) yer alan ve ulemadan bir zat tarafından gönderildiği söylenen bir mütalaada cinayetin siyâsî bir intikam olamayacağını zira hiçbir siyâsî grubun böyle kötü bir fiili işleyeceğine ihtimal verilmemesi lazım geldiği ifade edilmektedir. Tercümân-ı Hakikat, cinayetin kuvvetle muhtemel şahsi husumete dayalı bir vaka olduğunu, tahkikatın neticesinin beklenerek ona göre hüküm vermenin en doğru yol olduğunu dile getirir. Tanin (26 Mart 1325: 2-3) cinayeti şahsi bir nedene bağlı olarak işlendiğine dair yabancı dilde yayın yapan gazetelerden haberler iktibas ederek İTC'nin sorumlu olmadığını ortaya koymaya

çalışmıştır. Tanin bu meyanda Fransızca yayın yapan *İstanbul Gazetesi*'nden Serbestî gazetesinin satışını arttırmak maksadıyla şahsiyatla uğraşması ve yayınlarında şiddetli bir dil kullanması hakkındaki haberi iktibas ederek İTC'nin sorumlu olmadığını ispatlamaya çalışır.

Muhalefetin hem matbuat hem de mecliste cinayetin siyâsî maksatla işlendiği ve katilin kasıtlı olarak yakalanmadığına yönelik söylemleri toplumda bir galeyan meydana getirmiştir. Cinayetin ertesi günü Mülkiye Mektebi'nde siyâsî tarih dersleri veren Ali Kemal sınıfa girerek arkadaşı Hasan Fehmi'nin öldürülmesine pek çok üzüldüğü için o gün ders yapmayacağını ifade ettikten sonra o kurşunun Hasan Fehmi'ye değil fikir ve vicdan hürriyeti ile insan haklarına sıkıldığını söyleyerek herhangi bir istekte bulunmadan okulu terk eder. Bunun üzerine talebeler hükümete ve katile lanetler yağdırarak, olayın hesabını sormak için dershânelerinden çıkarak yürüyüşe başlamıştır (Amca, 1989: 74-75). Tanin'in (26 Mart 1325: 3) iddiasına göre Ali Kemal derse girince "artık İstanbul'da adam öldürdüklerini, kendisini de öldüreceklerini fakat korkmadığını" söylemişti. Daha sonra silahsız bir şekilde köprüye giderek göğsünü açacağını ve "gelsinler beni öldürsünler" şeklinde ifadeler kullanmıştı. Benzeri bir eylemi ertesi gün Hukuk Mektebinde Hukuk-ı Esasiye hocası ve Ahrâr Fırkası müntesiplerinden Celaleddin Arif Bey yapmıştı. Okula gelen öğrenci sayısının az olduğundan bahisle ders yapmayacağını söylemiş ve gelmiş bulunanların da okuldan gitmesini ima eder. Bazı öğrenciler itirazda bulununca mektep kapısına giderek aynı şeyleri tekrar edip çıkıp gider (Tercümân-ı Hakikat, 26 Mart 1325: 2). İkdâm, (26 Mart 1325: 2) Mülkiye, Hukuk, Darülfünûn, Tıbbiye ve sair mektep talebelerinden kalabalık bir grubun katilin ortaya çıkarılması ve bu tür olayların tekerrür etmemesi adına önce Bâbîâlî'ye giderek sadrazam ile görüştiklerini bildiriyor. Bâbîâlî önünde talebeler Sadrazamın aşağı gelmesini istediler. Fakat Sadrazam aralarından seçecekleri üç dört kişilik bir heyetle görebileceğini bildirdiyse de onlar ısrar ettiler. Bunun üzerine Sadrazam aşağı inerek binek taşına gelir (Yeni Gazete, 26 Mart 1325: 2). Bu arada kalabalık adına Hukuk Mektebi talebesi ve Mekteb-i Hukuk Talebe Cemiyeti Kâtib-i Umûmîsi Burhaneddin Bey'in (Felek) konuşmasına karar verilir. Burhaneddin Bey aynı zamanda İTC muhalifi Ahrâr Fırkası taraftardır (Felek, 1974: 45-47). Talebeler katilin ortaya çıkarılmasını "idare-i hükümeti tedvir eden gizli ellerin ve gizli parmakların" artık kırılmasını ve memleketin anarşiden kurtarılmasını istediler. İkdâm (26 Mart 1325: 2) talebelerin bunu "hüngür hüngür ağlayarak" talep ettiklerini ifade ediyor. Sadrazam talebelerin hissiyatına iştirak ettiğini, failin bulunması için gereken her şeyi yapacaklarını ifade eder. Bu sırada Sadrazamın "şayet katil tutulursa" ifadesi öğrencilerin itirazına neden olmuştur. Gençlerden biri Sadrazamın bu ifadesine karşı "buraya şart edatı girmez paşa, orada on para vermeyenin yakasını koparıyorlar" diye bağırıştır. Sadrazam bu durum karşısında sükûnetini muhafaza ederek olayın vuzuha kavuşması için tüm imkânların kullanılacağına dair teminat verince göstericiler oradan ayrılmışlardır (Amca, 1989: 77; Yeni Gazete, 26 Mart 1325: 2).

Talebeler Bâbîâlî'den ayrıldıktan sonra gazete idarehanelerine giderek gazete sahipleri ve muharrirlerini dışarıya çağırdılar. Osmanlı gazetesi önünde onları Ekrem ve Celaleddin Arif Beyler karşılamıştır. Katilin bulunması için yapılması lazım gelen her şeyi yapacaklarını ifade eden muharrirler bu gizli katillerin "devam-ı cinayetlerine" gazeteleri vasıtasıyla engel olmaya gayret edeceklerini ifade ettiler. Talebeler Yeni Gazete idarehanesine gittiklerinde başmuharrir Abdullah Zühdü Bey kendilerini istikbal etmiştir. Abdullah Zühdü Bey, cinayeti telin ettikten sonra öğrencilerin nümayişlerini överek bunun kendileri için bir cesaret kaynağı olduğunu dile getirmiştir (Yeni Gazete, 26 Mart 1325: 2). Göstericiler buradan İkdâm idarehanesi önüne giderek imtiyaz sahibi Ahmed Cevdet ve başmuharrir Ali Kemal'i dışarı çağırdılar. Ahmed Cevdet Bey o anda hazır bulunmadığından Ali Kemal tek başına dışarı çıkmıştır. Ali Kemal

üzüntülerini ifade ettikten sonra vatanın istikbalinden ve tüm bu anarşi ortamının Avrupa'nın müdahalesine neden olacağından endişe ettiğini vurgulamıştır. Talebeler Mîzân gazetesinde Mîzâncı Murad Bey tarafından karşılandılar. Gençlerden biri anarşi ortamının devam etmesi halinde memleketin geleceğinin pek karanlık olduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık Murad Bey üzüntülerini dile getirerek hükümete bir iki gün daha mühlet verilmesi gerektiğini, bu sürede katilin yakalanacağına inandığını söylemiştir. İkdâm'ın belirttiğine göre talebeler eski muallimleri Murad Bey'in elini öperek oradan ayrıldılar (İkdâm, 26 Mart 1325: 2). Serbestî (26 Mart 1325: 1) gazetesinde Mevlanzâde Rifat Bey tarafından istikbal olunan talebeler, Sadrazam tarafından katilin yakalanması hususunda kendilerine teminat verildiğini ifade ettiler. Mevlanzâde Rifat Bey, cevaben hükümetin icraatında serbest bırakılarak müdahale edilmemesi gerektiğini, şayet hükümet vazifesini yerine getirmezse o takdirde söz söyleme haklarının olduğunu ifade etmiştir.

Talebeler İTC muhalifi matbuatı ziyaretlerini müteakip Meb'ûsân Meclisi'ne giderek reis Ahmed Rıza Bey ile görüşmek istediler. Bu arada protestoya katılanlar gittikçe artmış, sayı üç yüz bine ulaşmıştır. Meclis başkanı ile konuşma işi yine Burhaneddin Bey'e (Felek) verilmişti (Felek, 1974: 48). İkdâm'ın bildirdiğine göre bir komiser gelerek Ahmed Rıza Bey'in yanında yabancı ziyaretçiler olduğundan beş dakika kadar beklemelerini istemiştir. Bu arada öğrenciler jandarma birliği ile sarılmış bulunuyordu. Çeyrek saat geçtiği halde reis gelmeyince talebeler "Reis Bey'i isteriz! Onu oraya tayin eden millettir. Biz de istikbal-i milletiz, aşağı inmeye tenezzül etmiyor mu?" diye bağırmağa başladılar. İkdâm öğrencilerin *feryat* ettiklerini söylüyor. Bu sırada pencereden bakan mebuslardan biri tebessüm edince öğrenciler "Gülmeyiniz! Biz ağlanacak bir haldeyiz" diyerek tepki gösterdiler. Komiser Efendi yeniden gelerek reisin aşağı inmeyeceğini fakat aralarında bir heyet seçerlerse onlarla konuşabileceğini söylemiştir (İkdâm, 26 Mart 1325: 2). Talebeler bu teklifi kabul etmeyince Reis Ahmed Rıza Bey pencereye çıkarak ne istediklerini sormuştur. Öğrenciler aşağı inmesini bir kere daha isteyince Ahmed Rıza Bey Meclis nizamnamesinin buna mani olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Talebe-i Hukuk Cemiyeti Kâtib-i Umûmîsi Burhaneddin Bey Reis'e hitaben meclisin vazifesinin milletin hakkını korumak olduğunu, şehrin en kalabalık bir mahallinde bir cinayet işlendiğini ve meclisin bu işe el atmasını istediklerini söylemiştir. Reis mukabele ederek vatandaşın arzusunu kendi arzuları gibi telakki ettiklerini, mesuliyetin esas olarak hükümete ait olduğunu aksi halde, bir gevşeklik görürlerse, ne yapılması lazım geliyorsa yapacaklarını ifade etmiştir. Burhaneddin Bey, hükümetin katili yakalamayı vadettiğini fakat "milleti titreten gizli ellerin kalkması ve tarafgirlik yapılmamasını" talep ettiklerini söyleyince Ahmed Rıza Bey ilk cevabına benzer bir karşılık vermiştir. Böylece öğrenciler dağıldılar (Sabah, 26 Mart 1325: 2). Hukuk mektebi öğrencilerinden gönderildiği anlaşılan ve Tercümân-ı Hakikat (26 Mart 1325: 2) gazetesinde neşredilen bir bildiriye Mekteb-i Hukuk Talebe Cemiyeti Kâtib-i Umûmîsi Burhaneddin Bey'in Meclis başkanı Ahmed Rıza Bey ile yürüttüğü diyalogun bir hukuk talebesine yakışmadığı ifade edilmiştir. Hâlihazırda Kâtib-i Umûmîlik görevinde bulunmadığından bu unvan ile gerçekleştirdiği eylemlerin Cemiyeti bağlamadığı bildirilmiştir. Tercümân-ı Hakikat bu bildirinin altına bir mütalaa ekleyerek bildiriye getiren üç öğrencinin cinayetten dolayı üzüntülerini belirttikten sonra öğrencilerin siyâsî meselelerle iştigal etmesini tasvip etmediklerini ifade etmişlerdi.

Tanin (26 Mart 1325: 3) gazetesi en mühim vazifeleri vatanın istikbali için ilim tahsil etmeleri olan talebenin siyâsî meselelere karışarak nümayişler tertip etmesi, meclise kadar giderek istizah talep etmeleri anarşidir demektedir. Tercümân-ı Hakikat (26 Mart 1325: 1-2) gazetesi halkın müteessir olduğu böyle elim bir cinayetten istifade ederek toplumu galeyana getirmenin

sonuçlarının pek kötü olacağını ifade emektedir. Devamla bu “ateş ile barutu yan yana getirmektir” ki tüm milletin zarar göreceği bir neticeye evirilme tehlikesi barındırdığı vurgulanmaktadır. Buna karşılık İkdâm (26 Mart 1325: 2) gösterileri övmüş cinayete tepki gösterilmemesinin vatanın düşman eline teslim edilmesi anlamına geleceğini ifade etmiştir. Hatta vatanın maruz kaldığı felaketi görüp buna sessiz kalmanın bir *ihanet* olacağını dile getirmektedir. Tanin (27 Mart 1325: 2) gazetesi meselenin başka bir yönüne dikkati çekmektedir. Saldırıdan yaralı kurtulan Şakir Bey’in gazetelerde yer alan ifadelerinde katilin bir zabıt olduğu ifade edilmişti ki muhalif basın en çok bu husus üzerinde durmaktaydı. Tanin, bu iş tam anlamıyla vuzuha kavuşmadan katilin hüviyeti üzerinden yapılan tartışmaların orduyu yıpratacağını söyleyerek milletin vatan ve namusunu korumak maksadıyla hayatını vakfeden orduya hakaretin kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Tanin, cinayeti fırsat bilip hürriyet taraftarı orduya karşı bir fikir uyandıracak şekilde neşriyata başladığı takdirde daha büyük bir cinayet işlenmiş olacağını ifade eder. Saldırlara hedef olan şeyin askerlik, milletin dayanağı, namusu ve haysiyeti olduğunu, siyâsî alanda veya matbuat hayatında muarız olunabileceğini fakat ordunun her daim ve her türlü çekişmelerin dışında tutulması gerektiğini dile getirir.

Hasan Fehmi’nin naaşı ilk önce haphâne gasilhânesine konulmuştur. Mevlanzâde Rifat Bey, Zaptiye nezaretine müracaat ederek cenazeyi Serbestî idarehanesine naklettirmiştir. Mevlanzâde Rifat Bey ayrıca sadarete müracaat ederek cenazenin Sultan II. Mahmud türbesi haziresine defnedilmesi için izin almıştır (İkdâm, 26 Mart 1325: 1). Serbestî, (26 Mart 1325: 2) Hasan Fehmi’nin cenazesinin 8 Nisan 1909 tarihinde defnedileceğini ilan etmiştir. Nitekim cenaze belirtilen tarihte Ayasofya Camiinde kılınan namazın ardından defnedilmiştir (Serbestî, 27 Mart 1325: 1).

Hasan Fehmi’nin cenazesinin saat beşte (öğle vaktinde) Serbestî idarehanesinden alınacağı duyurulmuş olmasına rağmen insanlar iki saat evelden burayı hıncahınç doldurmuştur. Dolayısıyla cenaze saat dört buçukta omuzlara alınarak, Sultan Hamamı ve Yeni Postane önünden Bâbiâli Caddesi yoluyla Ayasofya Camiine götürülmüştür. Saat dört buçukta Serbestî idarehanesinden alınan cenaze saat yediye yirmi kala Ayasofya’ya varabilmiştir. Serbestî’nin iddiasına göre kalabalık Meşrutiyet’in ilanında yapılan nümayişlerden ve Recep Paşa’nın cenaze merasimine katılanlardan daha fazlaydı. Cenazenin geçişi esnasında Sultan Hamamı civarında Hristiyan esnaflar ticarethanelerini kapatmışlardı. Hükümet adına cenazeye sadece Zaptiye Nezareti civarında birkaç polis katılım göstermiştir. Serbestî’ye göre cenaze merasimine yüz bin kişi iştirak etmesine rağmen hükümet ilgisiz davranmıştır. Serbestî bu konudaki tepkisini “Milletin hissiyatına bu kadar bigâne kalan bir hükümet bu halka layık olamaz”⁹ diyerek göstermiştir. (Serbestî, 27 Mart 1325: 1). Osmanlı (27 Mart 1325: 1) gazetesi katılımın yetmiş bin civarında olduğunu ifade etmektedir. Ali Kemal ise otuz kırk bin rakamını vermektedir (Ali Kemal, 27 Mart 1325: 1). Osmanlı (27 Mart 1325: 1) gazetesi toplumun tüm kesimlerinin cenazede bulunduğunu “*binlerce sarıkların mâtemine yüzlerce şapkanın teessürü refakat ediyordu. Her din ve mezhepten ve her ırk ve unsurdan binlerce insan mâtem tutuyordu*” sözleriyle dile getirmektedir. Cenazeye mebuslardan İsmail Kemal, Müfid, Rıza Nur, Mahir Said, Kasım Zeynel, Ahrâr Fırkasına mensup diğer mebuslarla fırka azası katılmıştır. Cemiyetlerden El-İslam Cemiyeti, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Taşnaksutyun Fırkası, Başkim Kulübü,

⁹ Cenaze alayının geçişi esnasında Bâbiâli’ye gitmekte olan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa’nın arabası kalabalıkla karşılaşmıştır. Kendisine yol verilmeyince ara sokakların birine saparak oradan ayrılmıştır. (Osmanlı, 27 Mart 1325, No: 24, s. 1).

Çerkez İttihat ve Teâvün Cemiyeti birer heyet ile temsil edildiler. Ayrıca mülkiye, darülfünûn, hukuk ve tıbbiye talebeleri yoğun katılım göstermiştir. İTC muhalifi İkdâm, Yeni Gazete, Serbestî ve Osmanlı gazeteleri ise eksiksiz bir şekilde cenazede hazır bulundular. İstanbul'da muhtelif dillerde neşriyat yapan yerli ve yabancı gazete temsilcileri ile telgraf ajansları muhabir ve muharrirleri de katılanlar arasındadır.

Cenazeye toplumun her kesiminden büyük bir kalabalığın iştirak ettiği iddiası doğru görünmektedir. Nitekim İTC'yi cinayet töhmetinden kurtarmak adına tüm kuvvetiyle mücadele eden İstanbul mebusu ve Tanin başyazarı Hüseyin Cahid Bey dahi cenaze merasimine iştirak etmeyi düşünmüştü. Fakat bir taarruz ve tahkire maruz kalır endişesi ile arkadaşları tarafından engellenmişti (Yalçın, 2000: 109).

İkdâm'dan Ali Kemal cenaze töreni hakkında bir başmakale kaleme almıştır. Ona göre otuz, belki de kırk bin her sınıftan, mezhepten, meşrepten insan *“sırf kalb, sırf hamiyet, sırf hubb-u millet”* namına cenazeye katılmıştır. Ali Kemal bu muazzam kalabalığın *“lisân-ı hâl ile istibdattan bunaldık, biz bu mülkte adalet, hürriyet ve müsâvât isteriz”* dediklerini yazar. O, milletin cenazeye gösterdiği teveccühü, bu çirkin duruma düşen ülkenin rezillikten kurtarılmasına vesile olduğunu düşünür. Gayr-ı Müslimlerin merasimde Müslümanlarla yan yana yürümesini ise *ittihad-ı Osmaniye*'nin ne denli mümkün olduğunu gösterir bir emare olarak ifade eder (Ali Kemal, 27 Mart 1325: 1).

Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinden sonra İTC muhaliflerinin siyasal ortamda umduğu değişiklikler gerçekleşmemiştir. Hatta cinayetten birkaç gün sonra patlak veren 31 Mart hadisesi Cemiyet'in Sultan II. Abdülhamid ve muhaliflerini tasfiye ederek daha güçlü bir şekilde iktidara yerleşmesi için bir fırsat olmuştur. Muhalif gazetecilerin öldürülmesi hadisesi bundan sonra da devam etmiştir. Bu kapsamda 1910 yılında Sadâ-yı Millet Başmuharriri Ahmed Samim ve Şehrâh Başmuharriri Zeki Bey fail-i meçhul cinayetlere kurban gittiler (Ayaz vd. 2015: 115). Bundan başka I. Dünya Savaşı yıllarında *Silahçı Hasan Tahsin Bey* de öldürülen gazetecilerden biridir. Fakat bir farkla ki Hasan Tahsin Bey Meşrutiyet döneminde İTC lehinde çok sert bir neşriyat politikası yürütmesine rağmen daha sonra Cemiyet ile ters düştüğünden İstanbul'da İTC merkez-i umûmî binasında yapılan bir toplantı neticesinde öldürülmüştür (Sizgen, 2017: 204-206).

Türk siyâsî ve matbuat hayatının fail-i meçhul hadiselerinden biri olan Hasan Fehmi cinayeti İTC'nin perde gerisinde kalarak etkin olmaya çalıştığı iktidarını koruma refleksi olarak yorumlanmaktadır. Cinayetin hemen akabinde meydana gelen 31 Mart Vakası da benzeri şekilde mütalaa edilmektedir. Gerçekten de her iki olayın neticelerine bakıldığında İTC bunlardan kârlı çıkmış görünmektedir. Ancak hadiselerin gelişim seyri göz önüne alındığında Cemiyet'in hazırlıksız yakalandığını görmek mümkün. Dolayısıyla bu hadiselerin tertibinden İTC'yi sorumlu tutmak doğru bir çıkarım olmasa gerek.

3. Sonuç

II. Abdülhamid'in otuz yıl süren mutlakiyet yönetimi sonrasında ilan edilen II. Meşrutiyet, iç dinamiklerin sıkıştığı bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Sansürün kalkmasıyla matbuat hayatının tamamen ve kontrolsüz bir serbestlik kazanması içeride kaosu besleyen en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Hürriyetin ilanını sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı kendi üzerine almayıp kurulan hükümetleri yönlendirmeye çalışması, dışlanmış muhaliflerle mücadele etmesi gibi hususlar gerginliği arttırmıştır. İTC ile anlaşamayan

hükümetlerin istifası neticesinde, yaşanan hükümet değişiklikleri siyâsî istikrarsızlığa neden olmuştur.

Meşrutiyet sonrası dönemde devlet dış politikada da önemli sorunlarla uğraşmak durumunda kalmıştır. Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Girit'in peş peşe kaybedilmesi toplumun manevi olarak çökmesine neden olmuştur. Dolayısıyla devletin kurtuluşu için bir reçete olarak sunulan Meşrutiyet idaresine duyulan inanç sarsılmaya başlamıştır.

Böylesi bir ortamda İTC karşıtı sert ve yıpratıcı muhalefet yürüten Serbestî gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey'in katledilmesi ve katilin yakalanamaması tüm şüpheleri Cemiyet üzerine çekmiştir. Nitekim Hasan Fehmi Bey son dönemlerde Cemiyet'in yolsuzluklar yaptığına dair yazılar kaleme alıyordu. İTC'ye muhalif matbuatın önde gelen yayın organları Serbestî, Mîzân, İkdâm, Osmanlı, Volkan ve Yeni Gazete cinayetden ötürü büyük bir kampanya başlattılar. Cemiyet ise Tanin ve Şûrâ-yı Ümmet gazeteleri aracılığıyla cinayetin kendisi ile alakalı olmadığını ispatlamaya çalışmıştır.

Ahrâr Fırkası mebusları konuyu Meclis-i Meb'ûsân'ın gündemine getirerek cinayetin siyâsî nedenlerle işlendiğini iddia ederek Dâhiliye Nezareti'nden konunun sorulmasını talep ettiler. Mecliste uzun ve gergin geçen müzakereler sonucunda İTC'nin de onayı ile muhalefetin verdiği takrir kabul görmüştür. Fakat takririn iki hafta sonra işleme konulmasına karar verilmiştir.

Cinayet haberine yüksekokul talebeleri de yoğun bir tepki vererek gösteriler yaptılar. Bu çerçevede Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Meclis Başkanı Ahmed Rıza Bey ile görüşen talebeler genellikle İTC'nin hükümet üzerinde etkili olduğu iddiasını gündeme getirerek bunun kabul edilemez olduğunu vurguladılar. Gösteriler sırasında devlet erkânına karşı, teamüllere aykırı olarak, saygı hudutları aşılmıştır. Talebeler Bâbiâli'de gazete idarehanelerine de giderek gazete sahipleri ve muharrirlerle de görüştüler. Bu gösterilere katılımın yoğun olmasında İkdâm başmuharriri Ali Kemal ve Osmanlı gazetesi muharriri Celaleddin Arif Beylerin de rolü olmuştur.

Cinayet hemen hemen bütün gazetelerin gündeminde olduğu için cenaze töreninden geniş halk kitleleri doğal olarak haberdar olmuşlardır. Dolayısıyla Hasan Fehmi Bey'in cenaze töreni büyük bir kalabalığın iştiraki ile yapılmıştır. İttihat ve Terakki muhalifleri bu katılımı da siyasal bir nedene isnat ederek yorumlama yoluna gitmiştir.

Hasan Fehmi cinayeti Türk politik hayatında muhaliflerin suikast yoluyla ortadan kaldırılması yolunu açmıştır. Bundan sonra özellikle matbuat hayatı başta olmak üzere muhalif kimliği ile temayüz etmiş kişiler suikastlar marifetiyle susturulmuştur.

Kaynakça

Sürelî Yayınlar

Emel

İkdâm

Mîzân

Osmanlı

Sabah

Serbestî

Şûrâ-yı Ümmet

Tanin

Tercümân-ı Hakikat

Volkan

Yeni Gazete

Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi, 25 Mart 1325, I/2: 651-655.

Telif Eserler

Ahmad, F. (1971). İttihat ve terakki (1908-1914). Çev: Nuran Ülken, İstanbul: Sander Yayınları.

Ahmad, F. (1996). İttihatçılıktan Kemalizm'e. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akşin, S. (1994). Şeriatçı bir ayaklanma 31 Mart olayı. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Akşin, S. (1997). Ana çizgileriyle Türkiye'nin yakın tarihi. C. 1, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayını.

Ali Cevat Bey. (1985). İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve otuz bir mart hadisesi. Haz: Faik Reşit Unat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ali Kemal. (1325, 26 Mart). İlk kurban. İkdâm, s. 1.

Ali Kemal. (1325, 27 Mart). Bir ihtifal-ı mübeccel. İkdâm, s. 1.

Amca, H. (1989). Doğmayan hürriyet. İstanbul: Arba Yayınları.

Armaoğlu, F. (1997). 19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914). Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.

Bayur, H. K. (1954). Sadrazam Kâmil paşa. Ankara: Sanat Basımevi.

Birecikli, İ. B. (2008). Yüzüncü yılında II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine bir inceleme. Gazi Akademik Bakış, C. 2, S. 3, 211-226.

Çavdar, T. (1991). İttihat ve terakki. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çulcu, M. (2011). İttihat ve terakki. İstanbul: E Yayınları.

Demir, F. (2007). Osmanlı Devleti'nde II. meşrutiyet dönemi meclis-i mebusan seçimleri 1908-1914. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Erhan, A., Erdem M. ve Kuloğlu, Y. (2015). II. Meşrutiyet döneminde bir fail-i meçhul: Hasan Fehmi Bey. Electronic Journal of Vocational Colleges, May/Mayıs, 107-117.

Felek, B. (1974). Yaşadığımız günler. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Güresin, E. (1998). 31 Mart isyanı, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayını.

Hocaoğlu, B. (2010). II. Meşrutiyette iktidar-muhalefet ilişkileri 1908-1913. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Hüseyin Cahid. (1325, 27 Mart). Fırsattan istifade. Tanin, s. 1.

Kabacalı, A. (1993). Türkiye'de siyasal cinayetler. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kansu, A. (1995). 1908 devrimi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karaca, E. (1998). Türk basınında kalem kavgaları. İstanbul: Gendaş Yayınları.

Karal, E. Z. (1999). Osmanlı tarihi. C. 12, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kutay, C. (1961). Türkiye istiklal ve hürriyet mücadeleleri tarihi. Nisan, C. 16, S. 22, s. 9384.
- Macfie, A. L. (2003). Osmanlının son yılları 1908-1923. Çev: Damla Acar-Funda Soysal, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Mevlanzâde Rifat. (1325, 28 Mart). Tahkikat-ı cinaiye. Serbestî, s. 1-2.
- Ömer Adil. (1325, 26 Mart). Hasan Fehmi Bey'in tercüme-i haline dair. Osmanlı Gazetesi, s. 2.
- Petrosyan, Y. A. (2015). Sosyalist açıdan Jöntürk hareketi. Çev: Ayşe Hacıhasanoğlu-Mazlum Beyhan, İstanbul: Yordam Kitap.
- Rıza Nur. (1324, 27 Şubat). Görüyorum ki iş fena gidiyor. İkdâm, s. 1.
- Safi, İ. (2018). II. Meşrutiyet döneminde siyasal iktidarın toplumsal muhalefete bakış açısı: Hasan Fehmi bey suikastı ve muhalefetin tasfiyesi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 3, S.2, 268-286.
- Sander, O. (1989). Siyasi tarih. C. 1, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sizgen, B. A. (2017). Silahçı Tahsin'in Girid adlı eseri hakkında bir inceleme. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 201-227.
- Tunaya, T. Z. (1999). Batılılaşma hareketleri, C. 1, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayını.
- Üçok, C. (1975). Siyasal tarih (1789-1960). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Yalçın, H. C. (2000). Siyasal anılar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Extented Abstract

The Second Constitutional Monarchy which was declared to prevent collapse of the Ottoman Empire responded positively in the first place by almost all segments of the society. However, internal, and external events happened during the transition process worsened the existing situation in contrary to the expectations. The struggle between the Committee of Union and Progress, the main actor of the new era, and its opponents, caused many new problems. Territorial losses, separatist attitudes of minorities, struggle with opposition groups and the attitude of the press developed in a free environment without restrictions are outstanding futures of the period.

Since the governments established after the proclamation of the Second Constitutional Monarchy were short-lived, stability could not be achieved in the administration. Since some governments that came to power could not get along with the Union and Progress, no steps could be taken to solve the problems.

In addition to the internal crises, the state faced great difficulties in terms of foreign policy. XIX. during the century, some problems that emerged in the Balkan lands of the Empire came to the fore again and caused an increase in land losses.

Although the government of Hüseyin Hilmi Pasha, which was established at the request of the Committee of Union and Progress, worked in harmony with the Society, it was exposed to intense criticism from opposition groups. Opponents accused the government of being under the leadership of the Committee of Union and Progress.

At a time when the political atmosphere was so tense, the murder of journalist Hasan Fehmi Bey was committed.

Hasan Fehmi, who was born in Albania, during his youth, He displayed an oppositional attitude to II. Abdülhamid. Like other opponents of the period, he went abroad and worked there with prominent Young Turks Ahmed Rıza and Mîzâncı Murad.

After the declaration of the Second Constitutional Monarchy, he returned to the country. He was ostracized by the Committee of Union and Progress due to the disagreements that had started between the opposition. Therefore, he joined the Fedakâr-ı Millet, which opposed the Committee of Union and Progress. Here, in the newspaper Hukuk-ı Umûmiye, which is the publication organ of the Society, the Committee of Union and Progress and He wrote articles against II. Abdülhamid. Later, he moved to the newspaper Serbestî, published by Mevlanzâde Rifat Bey, and became the editor-in-chief. He continued his dissenting writings here as well. He claimed that especially the Committee of Union and Progress pursued violent policies aimed at oppression and intimidation against its opponents. He also said that the Association was corrupt and interfering in government affairs in order to gain power. Despite being threatened in the face of all these developments, he continued to write without taking a step back.

Hasan Fehmi Bey went to Beyoğlu with his friend Ertuğrul Şakir on the night of 6/7 April 1909 to see Hadi Pasha and Ergiri Deputy Müfid Bey.

He was assassinated on the Galata Bridge on his way back. Ertuğrul Şakir, on the other hand, survived the assassination with injuries. The perpetrator of the murder, which was committed in one of the most central places in Istanbul, managed to escape. He was not caught afterwards.

Newspapers started to publish the details of the incident by making interviews with Şakir, who survived the assassination with injuries. Şakir said that the shooter was wearing military clothes. The opposition press of the Committee of Union and Progress presented this information, which needs proof, as if it were real, and put the responsibility of the incident on the Committee of Union and Progress. The newspapers Serbestî, İkdâm, Yeni Gazete, Volkan and Mîzân began to disseminate almost certain information that the perpetrator of the incident was the Committee of Union and Progress. On the other hand, the newspapers Tanin, Tercümân-ı Hakikat and Şûrâ-yı Ümmet tried to prove that the murder was due to a personal motive.

One of Şakir Bey's remarkable statements was that the murderer shouted Mevlanzâde Rifat Bey's name while shooting. According to some newspapers, only "Mevlan!" he had called. According to others, "Here's to you too, Mevlan!" he said. This statement naturally caused discussions that the real target was Mevlanzâde Rifat, not Hasan Fehmi. However, since the murderer could not be caught, there was no result from these discussions.

When the news of the murder was heard, there was a great uproar in the society. A large crowd, mostly college students, first met with Grand Vizier Hüseyin Hilmi Pasha and demanded that the murderer be caught. The Grand Vizier assured that all measures were taken in this regard and that the murderer would definitely be caught and punished. The aforementioned crowd

then went to the newspaper administration offices on Bâbiâli street and visited the chief editors of the opposition newspapers of the Union and Progress. Chief editors such as Ali Kemal, Abdullah Zühdü, Mîzâncı Murad and Mevlanzâde Rifat appealed to these crowds and demanded that the murderer be found. Later, the crowd went to the Parliament and met with Ahmed Rıza. Although they made the same demands, Ahmed Rıza expressed that the responsibility rests with the government and uttered sentences to appease the crowd.

The murder was also brought to the agenda of the Parliament by the opposition deputies. In the speeches made on a proposal given here, the opponents insisted that the incident was of a political nature. On the other hand, the members of the Committee of Union and Progress stated that it is possible that the murder was committed for personal reasons. They also argued that no one should be declared guilty before the end of the investigation. After the discussions, it was decided to ask about the murder from the Ministry of Internal Affairs.

The lifeless body of the murdered Hasan Fehmi was transferred to the administration office of the Serbestî newspaper. Serbestî newspaper provided information to the readers about the burial of the body, thus increasing the crowd. As a matter of fact, tens of thousands of people and many institutions attended the funeral. Funeral After the prayer performed in the Hagia Sophia Mosque. He was buried in the tomb of II. Mahmud.

The murder of Hasan Fehmi, which took place in the most depressing period of the history of the Ottoman Empire, was never clarified. This murder is seen as one of the reasons for the 31 March incident, which took place a short time later (April 13, 1909).